

Hoe elkaar beter te negeren?

Ignaas Devisch

‘Onbekend is onbemind’ suggereert als uitspraak dat het tegendeel ook waar is: dat elkaar kennen haast vanzelf uitmondt in elkaar beminnen. Deze gedachte ligt fundamenteel ten grondslag aan wat we in België maar ook daarbuiten hebben gekend als multiculturalisme, de overtuiging dat het mogelijk is om in een en dezelfde maatschappij meerdere culturen vreedzaam en vanuit wederzijds begrip met elkaar te laten samenleven.

De voorstanders van dit model beroepen zich bij het opduiken van culturele spanningen steevast op dit argument: spanningen zijn misverstanden die voortkomen uit een gebrek aan kennis van elkaar. Wat ons bijgevolg te doen staat, is elkaar beter leren kennen waarna spanningen zich minder of helemaal niet zullen voordoen.

De tegenstanders van het multiculturalisme – en zijn er nog andere? – geven aan dat die kennis ons niet vooruit helpt. Wel integendeel, zo schrijven steeds meer mensen, hoe meer we de ander en zijn cultuur bestuderen, hoe duidelijker het ons wordt dat deze niet met onze cultuur verenigbaar is. Die ander zal zich bijgevolg moeten aanpassen – zeg maar assimileren – om in onze maatschappij te kunnen leven of hij moet opkrassen. Ook al bestaan er meer omfloerste bewoordingen van die gedachte, finaal gaan ze hierop terug: het opgeven van de hoop of de mogelijkheid om een multi-culturele samenleving op te bouwen.

Straks kom ik nog uitgebreid terug op de begingedachte ‘onbekend is onbemind’, maar laat ik eerst iets anders verduidelijken, vooral het gegeven waarop multiculturalisme slaat: de staat, het recht, de alledaagse samenleving, de religieuze beleving, et cetera. Is er bijvoorbeeld een multiculturele rechtstaat mogelijk? Het antwoord daarop is volgens mij onomwonden negatief. Je kunt nu eenmaal niet de sharia verenigen met vrouwenrechten. Dit ‘multi’ garanderen op een en hetzelfde grondgebied is pertinent onmogelijk. Je kunt niet tegelijk vrouwenrechten respecteren en ze niet respecteren. Ik heb het hier dus niet over het mogelijke compromis dat je na een zekere tijd bereikt waarbij iedereen water in de wijn doet, want dan is wat overblijft één cultuur, zij het beïnvloed door meerdere andere culturen. Dat laatste is geen multiculturalisme, maar gewoon cultuur, want noem mij één cultuur die zichzelf niet zo opbouwt? Zelf ken ik er geen.

De kwestie is bijgevolg: eens we voor een welbepaald staatsrechterlijk model kiezen en we van alle burgers respect hiervoor verlangen, is er dan nog ruimte voor het beleven van meerdere culturen binnen die rechtstaat? Hier ligt het antwoord al wat moeilijker: ‘het hangt ervan af’. We moeten bijgevolg de vraag verfijnen: staan we toe dat de openbare ruimte wezenlijk uiting kan geven aan diverse culturen en/of religies? Je moet al een behoorlijke en vooral gevaarlijke racist zijn om te stellen dat mensen in hun privéruimte niet mogen doen wat ze willen, uiteraard gegeven de rechtsorde die er is. Maar indien mensen uit vrije wil een bepaalde leer willen aanhangen, van welke aard dan ook, dan is dat een claim die perfect uiting geeft aan de rechtsorde zoals we die in het westen kennen: het ‘ik’ is autonoom en dus kiest het zijn leven en leefstijl, met alles wat eraan vast hangt.

Daar situeert zich geen probleem. De kwestie is eerder de openbare ruimte, en onder meer de discussie over de hoofddoek etaleert ons groeiend ongemak hiermee: moet de openbare ruimte en zij die ze bevolken uiting geven van ‘neutraliteit’ of mag

juist iedereen met zijn of haar tekenen te koop lopen vanuit het recht op een eigen leven. Hoewel ook hier steeds meer mensen zich van afkeren, lijken er mij heel veel opportuniteiten voorhanden om hier positief op te antwoorden. Een vrouw met een hoofddoek hoeft niet onderdrukt te zijn zoals een vrouw zonder hoofddoek niet zomaar een vrij en autonoom wezen is. Waarom een vrouw aan een loket van een administratie levensbeschouwelijk 'neutraal' moet zijn, ontgaat mij volledig. We stappen allemaal elke dag gebouwen binnen die gekleurd zijn – katholiek, vrijzinnig, weet ik veel wat – zonder dat we er van uitgaan onheus te zullen behandeld worden. Wie een ziekenhuis binnenstapt wiens naam met een 'sint' begint, weet dat het katholiek is, maar verwacht niet dat de cardioloog die er werkzaam is, bepaalde mensen zal weren. Of die cardioloog nu een hoofddoek draagt of niet, lijkt me bijzaak.

De moeilijkheden doen zich natuurlijk voor wanneer die uitingen van culturen en levensbeschouwingen met elkaar botsen en de een de openbare ruimte voor zich opeist, zijn wil aan anderen oplegt of anderen met zijn overtuiging in gevaar brengt. In spoeddiensten van ziekenhuizen bijvoorbeeld is sinds enkele jaren een ethische code werkzaam die stelt dat iedereen recht heeft op vrije keuze van een arts, maar dat de organisatie van wacht- en urgentiediensten niet afhankelijk kan zijn van het geslacht van de zorgverstreker. Wie kortom als man vanuit zijn religieuze overtuiging eist dat zijn vrouw uitsluitend door een vrouwelijke arts wordt verzorgd, kan dit niet opeisen in een spoeddienst, gezien de urgentie van de context. Hier geeft men de veiligheid van elke persoon duidelijk voorrang bovenop de levensbeschouwelijke voorkeur van eenieder.

Multiculturalisme in de openbare ruimte is al vaak bediscussieerd en ik doe dit hier niet over. De discussie gaat principieel om het bepalen van de grenzen van persoonlijke vrijheid versus het garanderen van een openbare ruimte waarin iedereen op een serene wijze kan vertoeven. Indien het mijn voorkeur zou zijn om op straat naakt te lopen, dan is de kans zeer klein dat ik dit als recht kan afdwingen. Dan het gaat om de orde van het openbare die in het gedrang komt en discussies over de toelaatbaarheid van een boerka bijvoorbeeld – wezenlijk anders dan dat van de hoofddoek – moeten we beschouwen als een dergelijk vraagstuk.

De hele kwestie spitst zich bijgevolg toe op wat we van elkaar verdragen wanneer we elkaar tegenkomen, kruisen, ontmoeten in het openbare leven en dat brengt ons terug tot de gedachte waarmee dit stuk begon: 'onbekend is onbemind'.

Kunnen we meer diversiteit in cultuur van elkaar verdragen wanneer we elkaar beter kennen?

De suggestie dat dit inderdaad het geval is, gaat terug op zowat het bekendste gebod uit de christelijke cultuur, dat van de universele naastenliefde: 'bemin uw naaste gelijk uzelf'. Aan het eind van de negentiende eeuw had Sigmund Freud al zijn afkeer van dit gebod laten blijken, door te stellen dat de toepassing van dit principe ons in de terreur zou doen belanden. Beeld je inderdaad eens in dat je voor elke mens op aarde hetzelfde zou moeten doen, dat je iedereen altijd en evenveel moet helpen, even graag zien alsof hij je naaste en dus jouw gelijke is, wie hij of zij ook is. Zelfs al zou je dat nog willen, wie je zou je dan het eerste moeten helpen, om maar een van de talrijke onoverkomelijkheden van dit gebod op te werpen?

'Onbekend is onbemind' suggereert iets dat zich eveneens in deze sfeer begeeft: hoe beter je elkaar leert kennen, hoe meer je elkaar zal respecteren en dus elkaar als je naaste kan beschouwen. Kortom, kennis zou leiden tot verdraagzaamheid. Multiculturalisme wordt hierdoor herleid tot een moreel probleem van mensen die niet tolerant en dus te dom zijn.

Zo is ook in België trouwens vele jaren lang het probleem van het Vlaams Blok fundamenteel gepercipieerd als een probleem van lage scholing en gebrek aan kennis over de ander. Vreemdelingenhaat is een kwestie van onvoldoende vertrouwd zijn met elkaar. Zoals de spreuk in het Engels luidt: *'An enemy is someone's story you have not heard'*.

Wat is er mis met deze slagzin? Stel dat ze juist is, dan zouden we consequent moeten zijn en bijvoorbeeld ook wijlen Sadam Hoessein moeten beschouwen als een naaste wiens verhaal we nog niet volledig kennen. We zouden ons moeten inleven en zo om vervolgens tot de conclusie te komen: die man is nog zo slecht niet. U begrijpt ongetwijfeld mijn punt. Nu, dat we de slagzin onmogelijk consequent kunnen toepassen, is niet het grootste probleem, wel dat we op basis van de verhalen die mensen over zichzelf vertellen, die mensen echt en authentiek zouden leren kennen. Hiervoor moeten we teruggaan op een van de basisinzichten van de psychoanalyse: het verhaal dat we aan onszelf over onszelf vertellen, is niet zozeer het ultieme punt van waarheid over wie of wat we echt zijn, maar is fundamenteel gebaseerd op een leugen. Waarom is het verhaal dat we aan onszelf over onszelf vertellen, fundamenteel een leugen? Omdat wie we zijn, altijd samenvalt met wie we willen zijn en dus eerder het verhaal is van het verlangen naar een zelf dat we (nog) niet zijn, dan wel een getrouwe weergave van ons authentieke innerlijke zelf waarover we restloos zouden kunnen getuigen.

Iets abstracter gesteld: in het verhaal dat we over onszelf vertellen, speelt niet alleen het bewustzijn van onszelf mee, maar ook en vooral, wat aan dat bewustzijn ontsnapt, het zogenaamde onbewuste. Tot iemands ware verhaal willen doordringen om hem zo echt en helemaal te leren kennen, is navenant een onmogelijke zaak. Hoogstens verwerf je meer toegang tot de leugen die hij is, zoals ik dat ook zelf ben – vrij vertaald: je beseft meer dan vroeger dat hij nooit zomaar is wie hij voorhoudt te zijn en dat daarom zijn 'echte zelf' altijd van mij verwijderd zal blijven. Kennis leidt dus niet (vanzelf) tot liefde. Zelfs mensen met wie je jarenlang hebt samengewoond, kunnen je nog steeds diepgaand verwonderen of kwetsen wanneer ze zich plots gedragen op een manier die je nog niet hebt ervaren. Terwijl je jarenlang elkaar als verhaal aan elkaar hebt gepresenteerd, blijken er nog steeds hoofdstukken te worden geschreven die niet tot dat gekende verhaal behoren.

Veel hedendaagse critici van het multiculturalisme zijn bijgevolg niet toevallig voormalige aanhangers van datzelfde multiculti-verhaal. Ze zijn als het ware ontgoochelde minnaars die naderhand beseften dat hun minnares een donkere kant had die ze niet kenden. Ze dachten dat 'gekend' zou uitlopen op 'bemind' en dit van beide kanten. Toen bleek dat de ander inderdaad altijd een ander bleef, dropen ze af en – een beetje zoals verstokte rokers die plots zijn gestopt met roken – sloeg hun liefde om in pure haat waarvan ze vervolgens uitgebreid willen getuigen: 'kijk eens hoe door en door slecht de ander wel niet is!'

Van die haat getuigt het boek *De islam*. Kritische essays over een politieke religie onder redactie van Sam en Wim van Rooy (ASP, Brussel, 2010). Hoewel het boek best wat inzichten oplevert en bruikbare stukken bevat, is de teneur van het boek vrij vergelijkbaar met dat van een ontgoochelde minnaar die niet luid genoeg kan roepen hoe weinig zijn voormalige geliefde maar deugt. Islam is, zo stelt Wim van Rooy in het woord vooraf, 'een wereldwijd totalitair stelsel dat al 1.400 jaar bestaat, nergens verlichting heeft gebracht, op elke cultuur parasiteerde en die ten slotte volledig of ten dele *ausradierte*' (p. 7). Hoewel dit boek op zowat elke bladzijde fulmineert tegen een ingebeelde 'linkse kerk' of 'hét politiek correcte denken' – als er vandaag iets politiek

correct is, dan wel 'rechts' – breekt het nochtans helemaal niet met de kerngedachte dat die linkse kerk zou recht houden, vooral de gedachte 'onbekend is onbemind'. Eerder dan hiervan afscheid te nemen en zich de vraag te stellen of er tot de ander een andere verhouding dan die van begrip mogelijk is om er mee samen te leven, vervalt het in de loutere omkering ervan. Waar het hele boek op aanstuurt is een *quod erat demonstrandum* van het tegendeel, vooral 'bekend is onbemind'. Daarmee doorbreekt het bijgevolg niet de logica die het zo sterk wil bestrijden. Wel integendeel, het blijft er helemaal in vast hangen door als een soort van bijdehandse atheïst vooral te willen aantonen dat God echt niet bestaat. In de stijl van het meest zuivere platonisme wordt de lezer overspoeld met ontmaskeringen van een figuur die nu eindelijk zijn ware gedaante laat zien, niet door hem zelf aan het woord te laten maar door zelf zijn verhaal te vertellen, zodat hij niet langer zijn leugen kan volhouden: kijk eens naar de ware gedaante, kijk eens, zo is de islam echt: gewelddadig, achterlijk, totalitair, ik vernoem maar enkele van de adjectieven die in het boek welig tieren. En na het lezen van dit boek moet de lezer – die uiteraard nu wel nog politiek correct denkt – natuurlijk inzien dat zijn kennis over een zachtaardige of leefbare islam alleen maar schijnkennis was. Dat betekent in de termen van Plato dat hij dus de grot zal verlaten om eindelijk tot de echte vormenwereld toe te treden. Althans, zo lijkt de bedoeling van het boek te kunnen worden samengevat.

Eerder dan het boek in detail uit te vlooien en de paar tientallen essays te overlopen – die zoals gezegd interessant materiaal opleveren en aan die rijkdom wil ik hier niet te kort doen door er slechts enkele gedachten uit te pikken – wens ik een vraag naar voren te schuiven die volgens mij qua denkbeweging veel interessanter is.

Wat zou het betekenen indien we niet zozeer het adagium 'onbekend is onbemind' omkeren ('bekend is onbemind'), maar er werkelijk mee breken in plaats van te tonen hoe slecht de ander wel is?

Wat zou het bijgevolg betekenen indien we niet langer uitgaan van een multicultureel samengaan dat vertrekt vanuit het streven naar begrip van elkaar, maar vanuit de onmogelijkheid elkaar überhaupt ooit te kunnen of moeten kennen?

Laat ik tot slot die vraag nog even verduidelijken. Indien we het basisinzicht uit de psychoanalyse – een verhaal over het 'zelf' gaat niet terug op echte authenticiteit waar op wat eraan ontsnapt – vertalen naar het debat over multiculturalisme, wat kan ons dat opleveren? Dan leggen we ons ten eerste meteen neer bij de ambitie van waaruit het multiculturalisme zichzelf heeft vast gereden door decennia lang te ander te leren kennen en daarna te moeten constateren dat die kennis niet tot meer maar tot minder verdraagzaamheid heeft geleid. Elkaar leren kennen kan in sommige gevallen meer begrip met zich meebrengen, maar evengoed kan dit op het omgekeerde uitlopen en eindigen in afkeer van elkaar. Niets garandeert ons dat meer kennis van elkaar vanzelf tot een grotere verdraagzaamheid leidt.

Indien we bijgevolg de ambitie opgeven dat we op elkaar moeten betrokken zijn om met elkaar samen te leven, dan is er best wel wat mogelijk. De opdracht luidt dan niet zozeer welke programma's we al dan niet opzetten om de verdraagzaamheid in de samenleving te bevorderen, maar hoe te leren wennen aan een openbare ruimte waarin je de meeste mensen niet kent, waarin je dus niet alleen maar jezelf maar echt ook wel anderen tegen het lijf loopt.

Heeft onze tijd niet nood aan nieuwe denkkaders hierover? Onder meer door de groei van de stedelijke gebieden en de toegenomen mobiliteit in ons alledaagse leven worden wij meer en meer geconfronteerd met vluchtige contacten: ontmoetingen

met mensen in de openbare ruimte, op straat, op de tram, in de supermarkt. Deze ontmoetingen maken een groot deel uit van ons bestaan en van onze verhoudingen met mensen in het algemeen. De alledaagse ontmoetingen, de silhouetten die wij van elkaar opvangen, de verschillen, maken het meervoudige uit van ons bestaan. In die meervoudigheid gaat het om veel meer dan elkaars verschil te leren respecteren – of dat niet te willen. Het gaat er ook en vooral om ons af te vragen hoe we kunnen samenleven zonder elkaar te moeten kennen of begrijpen of voor iedereen te moeten zorgen. Kortom, tolerantie anno 2011 betekent dat we elkaar moeten leren negeren en niet elkaar beter leren kennen.¹

Bio

Prof. Dr. Ignaas Devisch is als filosoof verbonden aan de Arteveldehogeschool en de Universiteit Gent. Hij doceert er medische filosofie en ethiek, bio-ethiek en sociale filosofie. Hij publiceert regelmatig in binnen- en buitenland over medische filosofie, sociale en politieke filosofie, sportfilosofie en cultuurfilosofie. Hij is tevens voorzitter van vzw De Maakbare Mens.

Noten

¹ Zonder hier expliciet of direct een beroep te doen op een enkele tekst is mijn gedachtegang geïnspireerd op het werk van de Sloveense filosoof Slavoi Zizek.